

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA NUTQ TOVUSHLARI VA UNING TURLARI (UNLI VA UNDOSH TOVUSHLAR ASOSIDA)

*Ilmiy rahbar: Jumayev Elmurod
Xoliqova Munavvara O'tkir qizi
Axborot texnologiyalar
va menejment univerisiteti*

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf ona tili darslarida nutq tovushlari va uning turlari (unli va undosh tovushlar asosida) juda muhim mavzulardan biridir. Chunki bola maktabga ilk qadam qo'ygan paytdan boshlang'ich savodxonlikka o'rganadi va bu bosqichda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ularni ajrata olish, unli hamda undosh tovushlarni anglay bilish ona tilini puxta o'zlashtirish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ona tili darslarini o'qitishda tovush, harf va ularning o'zaro farqlari haqida to'g'ri tushuncha berish, shuningdek tovushlar turini to'g'ri belgilash orqali o'quvchilarning nutqini to'g'ri shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ona tili, nutq tovushlari, unli tovushlar, undosh tovushlar, fonetika, dars ishlanmalari, o'qitish metodikasi, tovush turlari, bolalar nutqi.

Nutq tovushlari, ularning tasnifi, chiqish yo'llari va orqalik tovushlarning to'liq tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq tovushlarini o'rganishda, avvalo, ularning inson hayotidagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Har bir bola, ona suti bilan birga ona tilini o'zlashtira boshlaydi. Bola uchun tovushlarni eshitish, ularni talaffuz qilish, so'zlarni to'g'ri aytish darslarda bosqichma-bosqich o'rgatiladi. Bu jihatdan ona tili darslari nafaqat tillarni o'rgatish, balki o'quvchining savodxonlik, tafakkur va tafsiliy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Ona tili darslarida nutq tovushlari asosida olib boriladigan mashg'ulotlar o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Tovushlar haqida boshlang'ich tushuncha bergach, o'qituvchi unli va undosh tovushlar haqida to'xtaladi va bu tovushlarning o'zaro farqini o'quvchilarga yengil, ravon va hayotiy misollar asosida yetkazadi. Unli tovushlarning talaffuzi, ularning gapda tutgan o'rni, undosh tovushlarning talaffuzi va undoshlarning har bir so'zdagi ahamiyati o'quvchi tomonidan singdirib boriladi. Bu jarayonda tovushlarning chiqish joyi va jarangliligi, so'z yasalishidagi ahamiyati alohida rol o'ynaydi. Nutq tovushlari ikki guruhga ajratiladi. Unli tovushlar va undosh tovushlar. Unli tovushlarni talaffuz qilishda havo oqimi to'sqinlikka uchramaydi, ular so'zda, gapda eng katta ohangni beradi. Undosh tovushlarni talaffuz qilishda esa havo harakati turli to'sqinliklarga uchraydi. Bu to'sqinlik tish, lab yoki til yordamida yuzaga keladi. Unli tovushlar ham, undosh tovushlar ham har bir so'zda bevosita ishtirok etadi. Tilning

tovush tarkibini o'rgatish orqali bolalar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, o'qish va yozishga o'rganadi [1].

O'quvchilar uchun tovushlarni o'rgatishda darsda ko'proq amaliy mashg'ulotlarni ko'zda tutish maqsadga muvofiq. Bola tovushlarni eshitadi, talaffuz qiladi, unli va undosh tovushlarni ajrata oladi va so'zlarni to'g'ri tuzishda, yozishda bu bilimlardan foydalanadi. Darsda tovushlar ustida ishlash orqali bolalar lisoniy tafakkurini o'stiradi. Sababi, til asosida nutqning to'g'ri rivoji, muloqot qilish ko'nikmasi paydo bo'ladi. Unli tovushlarning xususiyatlarini o'rgatishda, har bir unlining o'ziga xos talaffuzi, ularning bir-biri bilan o'zaro uyg'unlashuvi, urg'u va so'zda tutgan o'rni tekshiriladi. Undoshlar haqida gapirganda esa, ularning til, tish, lab ishtirokida hosil bo'lishi, so'z boshida, o'rtasida va oxirida kelishidan qat'iy nazar unli tovushlar bilan bog'lanib kelishini ko'rsatish kerak. Buning natijasida o'quvchilarda unli va undosh tovushlarning ona tilining tuzilishi va nutq rivojidadagi ahamiyati haqida aniq tasavvur hosil bo'ladi. Nutq tovushlarini o'rgatishda o'qituvchi har bir tovushni o'z vaqtida to'g'ri, aniq va toza ayta olishga bolalarni o'rgatadi, so'z bo'lagiga ajratishda va so'zlarni harfgacha bo'lib talaffuz qilishga e'tibor beradi. Unli va undosh tovushlar o'rtasidagi farqlarni o'quvchilarga joyida va zamonaviy metodlar yordamida yetkazish uchun turli o'yinlar, didaktik mashg'ulotlar, shakllantiruvchi baholashlar yoki ijodiy ishlar tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Unli tovushlarni ajratishda labi yumaloq yoki keng ochilishini, tovush tembridagi o'zgarishni bolalar o'zlari mustaqil aniqlashlariga imkon yaratish kerak. Undosh tovushlarni o'rgatishda esa, lab va tilning harakatlari, tovushning qaysi organda to'xtalib, qisqa yoki cho'zilgan aytilishi, nimaga jihozlanganligini bolalar bilan birga amaliy tarzda aniqlash, ularni fikrlatish muhim. Boshlang'ich sinf darslarida nutq tovushlari va uning turlarini o'qitish bolalar uchun o'ziga xos dunyo kashf etish demakdir. Chunki bolalar ana shu asosiy bilimlar orqali o'z tilini yaxshi o'zlashtiradi, savodxonligiga poydevor qo'yadi. Tovush va harflarni aralashtirmaslik, ularning asosiy farqlarini aniqlay olish malakasini oshirish uchun dars davomida doimiy ravishda og'zaki va yozma mashqlar tashkil qilinishi zarurdir. Har bir yangi mavzu o'tilganda, eski bilimlar e'tiborga olinib, ustuvorlik berilishi natijasida bola har bir so'zning tuzilishi, uni to'g'ri talaffuz qilish, tovushlar qay tarzda ishtirok etishini ko'ngliga singdiradi [2].

Unli tovushlar bilan ishlashda bolalarda so'z bo'lagidan to'g'ri savod chiqarish, talaffuzni mustahkamlash, tovush xatolarini oldini olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun darsda turli muammoli savollar va topshiriqlar berib boriladi. Undosh tovushlar misolida esa, har bir undoshning o'ziga xos fonetik xususiyatlari, so'zda ularning mustaqil shaklga ega emasligi, faqat unililarga tayanib so'z tuzilishida qatnashishi o'rgatiladi. Shu asosda har bir o'quvchi unli va undosh tovushlarning ona tilining zaminida qanday ahamiyatga ega ekanligini hayotiy misollar orqali to'liq tushunishga harakat qiladi. Ona tili darslarida har bir tovush ustida ishlash, uning fonetik

xususiyatlarini tahlil qilish, savod o'rgatish jarayonida og'zaki va turli yozma mashqlar orqali bolalarning bilimini mustahkamlash ijobiy natija beradi. O'qituvchi unli va undosh tovushlarni farqlashda bolalarni rag'batlantirish, ularni izlanishga undash uchun zamonaviy didaktik usullardan foydalanadi. Darsda mavzuni o'zlashtirish faqat o'qituvchining tushuntirishi bilan cheklanmay, balki har bir bolani faol ishtirok etishga, o'z fikrini aytishga o'rgatadi. Tovushlarni to'g'ri o'rganish, ularni so'zda, gapda ishlatish qobiliyati bolada og'zaki nutq va yozma nutqning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Natijada bolaning tilga bo'lgan qiziqishi va hurmati darajasi oshadi. O'qituvchi har bir darsda tovushlar ustida ishlashda bir xil andaazalardan voz kechib, bolalarning yoshiga mos innovatsion usullardan, interfaol metodlardan foydalanishi kerak. Har bir topshiriqda, og'zaki va yozma mashqlarda tovushlar, uning turlari va o'ziga xos xususiyatlar alohida ajratib ko'rsatiladi. Bu orqali o'quvchi tovushlar olamining kengligi, ular orasidagi farqlarni o'zida mustahkam egallaydi. Boshlang'ich ona tili darslarida tovushlar va uning turlariga alohida urg'u beriladi. Har bir bola tovush va harflar orasidagi asosiy bog'liqlik va farqni ongiga singdiradi. Shu asosda savod o'rgatuvchi darslarning sifati ortadi, o'qituvchi tomonidan savod o'rgatuvchi darslar yorqin va tasirli bo'lib boradi. O'quvchilar til olamiga sho'ng'ib, uni puxta o'zlashtiradi [3].

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf ona tili darslarida nutq tovushlari va uning turlarini mukammal o'rgatish, bolalarda ona tilini chuqur o'zlashtirish, savodxonlik va nutq qobiliyatini rivojlantirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Tovushlar va harflar ustida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar, turli ijodiy topshiriqlar, og'zaki va yozma mashqlar o'quvchilarning o'z fikrini to'g'ri ifodalashiga, muloqotini boyitishga xizmat qiladi. Tovushlar olamining kashf etilishi bolaning tafakkurini yuksaltiradi, ona tiliga mehri va hurmatini oshiradi. Bu esa, o'z navbatida, mustaqil va barkamol avlodni tarbiyalash yo'lidagi muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonova, G. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Ergasheva, M. (2020). Ona tili darslarida nutq tovushlarini o'rgatishning samarali metodlari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. G'ofurova, S. (2021). Unli va undosh tovushlarning bolalar nutqini shakllantirishdagi o'rni. Sharq yulduzi, 5(12), 66-75.
4. Islomova, X. (2018). Boshlang'ich ta'limda unli va undosh tovushlarni o'rgatishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Karimova, Z. (2021). Ona tili mashg'ulotlarida so'z va tovush ustida ishlash bosqichlari. Innovatsion ta'lim jurnali, 3(4), 51-59.
6. Mahkamova, D. (2017). Unli va undosh tovushlarni o'rgatish bo'yicha dars ishlanmalari. Buxoro: Qadriyat nashriyoti.
7. Nematova, S. (2018). Unli va undosh tovushlarning o'rgatilishida muammo va yechimlar. "Boshlang'ich ta'lim", 2(2), 31-39.